

Demografická revoluce v rozvojových zemích se zvláštním zaměřením na Afriku a Zimbabwe

Abstrakt

Cílem této disertační práce bylo popsat a analyzovat proces demografického přechodu v rozvojových zemích, Africe a v Zimbabwe. Na důležitost demografické revoluce jakožto globálního procesu ukazuje výrazný celosvětový pokles intenzity úmrtnosti a plodnosti. Zatímco tato univerzalita byla ústředním bodem klasické revoluční teorie, demografové ji po mnoho desetiletí zpochybňovali, protože se zdálo, že vývoj plodnosti a úmrtnosti v Africe nejde předpokládanou cestou.

V sub-saharské Africe se demografická revoluce vyznačuje zaostáváním a diskontinuitou vývoje. Navzdory nízké úrovni socioekonomického vývoje však sám proces změn v celém regionu probíhá rychlejším tempem, než tomu bylo původně v Evropě, což výrazně ovlivňuje jeho výslednou populační dynamiku. Vystává tudíž otázka, zda Afrika je s ohledem na demografický vývoj opravdu jiná a zda se z hlediska demografického přechodu opravdu jedná o homogenní kontinent? Nicméně empirické studie, které zkoumají tento jedinečný proces probíhající aktuálně ve většině zemí Afriky a Zimbabwe, chybí.

První část práce věnovaná sledovanému procesu v rozvojových zemích ukázala na rozdíly v reakcích plodnosti na pokles úmrtnost. Charakteristickým rysem později započatých přechodů je zejména nárůst prodlevy nástupu poklesu plodnosti a současně mnohem rychlejší průběh poklesu intenzit obou reprodukčních procesů. Vysvětlení tohoto jevu je však problematické. Specifické rysy pozdějších přechodů vedou k významně delším obdobím vysokého populačního růstu a otevírají tak cestu k mnohem rychlejšímu stárnutí populace v budoucnosti.

Druhá část studie se zabývá prostorovou diferenciací vývoje plodnosti v letech 1960-2015 a populačního vývoje v Africe z let 2000-2030. Použit byl přitom soubor druhotných dat převzatý z databáze OSN "World Population Prospects 2017". Nehierarchická shluková analýza umožnila identifikaci afrických zemí se srovnatelnou úrovní plodností a obdobnými charakteristikami populačního vývoje v průběhu tří období. S její pomocí byly identifikovány tři shluky zemí vyznačujících se vysokou, střední a nízkou plodností. Obdobně se vydělily tři shluky zemí také v případě populační dynamiky. Počet zemí s nízkou a střední plodností ve sledovaném období rostl, zatímco počet zemí s vysokou plodností logicky klesal. Současně země severní a jižní Afriky představovaly relativně homogenní a svojí sestavou stabilní soubor zemí charakteristických nejintenzivnějším stárnutím. Výsledné shluky dokládají, že země Afriky se ve stejných časových horizontech nacházejí v různých stádiích demografického přechodu, a tudíž i populačního vývoje. Každý shluk tvoří zároveň prostorovou entitu, ve které lze aplikovat obdobná opatření populační politiky. To umožňuje, aby regiony s obdobnou plodností a populačním rozvojem sdílely své znalosti a zkušenosti v souladu s Agendou 2030 a cíli trvale udržitelného rozvoje.

Ve třetí část práce je hlavní pozornost věnována biologickým a behaviorálním faktorům, jejichž prostřednictvím nepřímé determinanty představované sociálními, ekonomickými, psychologickými a environmentálními proměnnými ovlivňují plodnost, a roli, kterou uvedené faktory hrají při jejím poklesu v podmínkách Zimbabwe. V tomto případě se informačním východiskem stalo šest po sobě jdoucích zimbabwských DHS – demografických a zdravotních šetření – z let 1988, 1994, 2005, 2010 a 2015. Výsledky ukázaly, že ve sledovaném období poklesla úhrnná míra plodnosti z 5,4 (1998) na 3,8

(1999) a poté až do roku 2015 oscilovala na úrovni přibližně 4,0 živě narozených dětí připadajících na jednu ženu. Rozhodujícím faktorem pozorovaného poklesu přitom bylo rozšíření antikoncepce. Role metod plánování rodičovství v procesu snižování plodnosti se přitom s časem narůstá, a to především na úkor faktoru kojení a sňatkového chování reprezentovaného věkem vstupu do manželství. S ohledem na existující rezervy proto bude k dalšímu postupnému snižování plodnosti směrem k hranici prosté reprodukce nezbytná pokračující podpora používání antikoncepce, prodlužování doby kojení a oddalování vstupu žen do manželství prostřednictvím veřejných politik. Dalším vhodným nástrojem snižování plodnosti by mohlo být posílení postavení žen, zejména s důrazem jejich další vzdělávání a vyšší zaměstnanost.

V závěrečné části se předložená práce zabývá prediktory úmrtnosti dětí do věku pěti let v Zimbabwe. Předcházející studie snažící se o jejich identifikaci vycházely z dat demografického a zdravotního průzkumu Zimbabwe, žádná však nevyužila údaje ze sčítání lidu. Proto naše studie vychází z výsledků sčítání lidu v roce 2012. K testování hypotéz byly použity metody popisné statistiky a binární logistické regresní analýzy. Výsledky ukázaly, že všechny následující faktory: geografická poloha, úroveň vzdělání matky, věk matky při narození, rodinný stav matky a hygiena jsou významnými prediktory úmrtnosti ve věku do pěti let. Intervence zaměřené na snížení úmrtnosti do pěti let věku by měly směřovat především do veřejného zdravotnictví a také se zaměřit na zvýšení vzdělanosti budoucích matek a všeobecné zlepšení hygienických podmínek života obyvatel.

Klíčová slova: demografický přechod, demografická revoluce, Afrika, Zimbabwe, plodnost, úmrtnost, determinanty, regionální diference.